शोधनिर्देशक : सरिता निरौला
पद : उप-प्राध्यापक

औपन्यासिक तत्त्वका आधारमा 'घर फर्क' उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम नेपाली विभागको
स्नातकोत्तर तह दास्रो वर्षको दशौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
सिर्जना संग्रौला
कक्षा रोल नं.: २५
परीक्षा रोल नं.:१००९२
शैक्षिक वर्ष : २०६८/०६९
त्रि.वि.द.नं.: ९-२-२०३-१८२-२००८
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग
इलाम, २०७५

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम
नेपाली विभाग

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलामकी विद्यार्थी **श्री सिर्जना संग्रौला**ले स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरेको **औपन्यासिक तत्त्वका आधारमा "घर फर्क" उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन** शीर्षकको यो शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. सरिता निरौला ....
उप–प्राध्यापक
विभागीय प्रमुख

२. सरिता निरौला ....
उप–प्राध्यापक
शोधनिर्देशक

३. डिल्लीप्रसाद दुवाडी ....
सह–प्राध्यापक
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस,
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, इलाम
बाह्य परीक्षक

मिति : वि.सं. २०७५/११/२३
ई.सं. ०७ मार्च २०१९

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलामको नेपाली विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि शोधार्थी **सिर्जना संग्रौलाले औपन्यासिक तत्त्वका आधारमा "घर फर्क" उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन** मेरो निर्देशनमा रही तयार गरी प्रस्तुत गर्नुभएको हो । निरन्तरको प्रयत्न गरी परिश्रमपूर्वक शोधखोज गरी तयार पारिएको यस शोधपत्रप्रति म सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम नेपाली विभाग समक्ष सिफारीश गर्दछु ।

मिति : वि.सं.: २०७५/११/१२
ई.सं.: २०१९-०२-२४

....

(शोधनिर्देशक)
सरिता निरौला
उप-प्राध्यापक
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस
नेपाली विभाग, इलाम

कृतज्ञताज्ञापन

औपन्यासिक तत्त्वका आधारमा 'घर फर्क' उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मानविकी तथा समाजिकशास्त्र सङ्काय महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष दसौँ पत्र (Nep. ५४०-१) को प्रयोजनको निम्ति आदरणीय गुरुमा विभागीय प्रमुख प्राध्यापक श्रीमती सरिता निरौलाज्यूको निर्देशनमा तयार गरेकी हुँ । आफ्नो व्यस्त समयका बीचमा पनि शोधपत्र तयारीका सन्दर्भमा स्नेहपूर्ण निर्देशन एवम् ज्ञानवर्द्धक सल्लाह र सुझावका साथ सहयोग गर्नु हुने श्रद्धेय गुरुमाप्रति कृतज्ञ छु ।

प्रस्तुत शोधशीर्षकमा अध्ययन गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोध लेख्ने अवसर प्रदान गर्नु हुने नेपाली विभाग, महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलामप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र तयारीका क्रममा सामग्री सङ्कलनमा सहयोग गर्ने महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस प्रशासन इलाम र पुस्तकालय कर्मचारी वर्गहरूप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आफ्नो अमूल्य समय आवश्यक सल्लाह सुझाव तथा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराएर महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्नु हुने आदरणीय शोधनायक देवी क्षेत्री दुलालप्रति कृतज्ञ छु । शोधपत्र तयारीका लागि हरेक ठाउँमा व्यस्तताका बाबजुद पनि सहयोग गर्ने श्रीमान् सुरेन्द्रप्रसाद ढकालप्रति विशेष कृतज्ञ छु ।

मेरो अध्ययनको यस समयमा अहोरात्र माया, प्रेरणा, हौसला साथै सम्पूर्ण जिम्मेवारी पूरा गर्नु हुने मेरा बाबा आमा र परिवारप्रति ऋणी छु । यस्तै शोधपत्र तयारीका लागि टाइपिङ, सुद्धिकरण र लेखनमा सहयोग गर्ने बैनी सम्झना संग्रौलाप्रति आभारी छु । यस्तै अध्ययनको क्रममा प्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याउनु हुने साथीहरू र गुरुहरूप्रति कृतज्ञ छु । यस शोधकार्यलाई टङ्कन तथा प्रिन्टआउट गरी सहयोग गर्ने आइसफ्ट कम्प्यूटर सेन्टर, इलामका जनक रेग्मीलाई धन्यवाद दिन्छु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभाग, महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम समक्ष पेश गर्दछु ।

मिति : वि.सं.: २०७५/११/१९

ई.सं.: २०१९-०३-०३

शोधार्थी

सिर्जना संग्रौला

कक्षा रोल नं.: २५

परीक्षा रोल नं.:१००९२

शैक्षिक वर्ष : २०६८/०६९

त्रि.वि.द.नं.: ९-२-२०३-१८२-२००८

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग

इलाम, २०७५

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्रको पहिलो परिच्छेदमा शोध परिचय शीर्षक रहेको छ । शोधपत्रको शीर्षक, शोधप्रयोजन, विषयपरिचय, समस्याकथन, शोधकार्यको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधपत्रको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता, सामग्री संकलन विधि, सीमाङ्कन, शोधविधि र शोधपत्रको रूपरेखा जस्ता शीर्षक दिएर यो परिच्छेद तयार पारिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेदमा देवी 'क्षेत्री' दुलालको परिचय र साहित्यिक यात्रा मूल शीर्षक रहेको छ । यसमा दुलालको संक्षिप्त जीवनी र व्यक्तित्व कृति विवरण, शिक्षादीक्षा, साहित्यिक यात्रा, प्रकाशित कृतिहरु, साहित्यिक पत्रपत्रिका र संस्थाहरुमा संलग्नता सम्पादन तथा अनुसन्धान उल्लेख गरिएको छ ।

तेस्रो परिच्छेदमा उपन्यासको सैद्धान्तिक पक्षको अध्ययन मूल शीर्षक रहेको छ । यसमा उपन्यासको संक्षिप्त परिचय, व्युत्पति, उपन्यासको परिभाषा, विधागत स्वरूप, विकासक्रम, प्रवृति, उपन्यासको प्रकारगत वर्गीकरण, तत्त्वहरू, उपन्यासको अन्य विधासँगको सम्बन्ध, आदिको चर्चा गरिएको छ ।

चौंथो परिच्छेदमा **औपन्यासिक तत्त्वका आधारमा "घर फर्क" उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन** मूल शीर्षक रहेको छ । यसमा विषय प्रवेश,**"घर फर्क"** उपन्यासको विश्लेषण र कृतिपरक अध्ययन गरिएको छ

पाचौँ परिच्छेदमा उपसंहार एवम् निष्कर्ष मूल शीर्षक दिएर अघिल्ला परिच्छेदहरूमा अध्ययन गरिएका विषयवस्तु र सामग्रीलाई सारांशको रूपमा चर्चा गर्दै दुलाल सामाजिक उपन्यासकार हुन भन्ने कुरा स्पष्ट पारिएको छ ।

यसप्रकार लामो समयदेखि साहित्य सेवामा लागि परेका दुलाल वहुविधामा कलम चलाउने प्रतिभा हुन् । यस मध्ये उनको उपन्यास विधा मुख्य रहेको छ । उनले आफ्नो **"घर फर्क"** उपन्यास मार्फत समाजमा रहेका साँस्कृतिक, आर्थिक, राजनीतिक, प्रशासनिक विसङ्गतिका माध्यमबाट समाज सुधारको चेतनालाई अभिव्यञ्जित गरेका छन् । यी विकृति विसङ्गति जन्माउने तत्त्वलाई निर्मूल पार्दै सभ्य समाजको निर्माण गर्नुपर्ने चेतना उनका आख्यानले प्रस्तुत गरेको छ । उनका उपन्यास मध्ये **"घर फर्क"** उपन्यासमा समाजमा घट्ने

विभिन्न समस्यालाई प्रस्तुत गरिएको छ । नारी समस्या, मजदुरको समस्या, सामाजिक असमानता, अशिक्षा, बेरोजगारी, आर्थिक समस्या आदिलाई सफल रूपमा प्रस्तुत गर्दै सामाजिक उपन्यासकार बन्न सफल भएका छन् ।

विषयसूची

शीर्षक **पेज नं.**

पहिलो परिच्छेद
शोधपरिचय

१.१ शोधशीर्षक १
१.२ शोधप्रयोजन १
१.३ विषयपरिचय १
१.४ समस्याकथन १
१.५ शोधकार्यको उद्देश्य २
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा २
१.७ शोधकार्यको औचित्य महत्त्व र उपयोगिता ३
१.८ सामाग्री संकलन विधि ४
१.९ शोधविधि ४
१.१० शोधकार्यको सीमाङ्कन ४
१.११ शोधपत्रको रूपरेखा ५

दोस्रो परिच्छेद
देवी "क्षेत्री" दुलालको परिचय र सहित्यिक यात्रा

२.१ जन्म जन्मस्थान र वंशपरम्परा ६
२.२ बाल्यकाल र शिक्षा दिक्षा ६
२.३ पारिवारिक जीवन ८
२.४ स्वभाव र रुचि ८
२.५ साहित्यकार देवी क्षेत्री दुलालको साहित्ययात्रा ९
२.५.१ आमुख ९
२.५.२ लेखनकार्यका निम्ति प्रेरणा र प्रभाव १०
२.५.३ प्रथम प्रकाशित कृति १०
२.५.४ साहित्य लेखनका विधा र पुस्तककार कृतिहरू १०
२.५.४.१ नाटक लेखन ११
२.५.४.२ एकाङ्की लेखन ११
२.५.४.३ कविता लेखन १२
२.५.४.४ कथा लेखन १२
२.५.४.५ उपन्यास लेखन १२
२.५.४.६ समालोचना लेखन १३

२.५.४.७ साहित्यिक पत्रपत्रिका र संस्थाहरूमा संलग्नता सम्पादन तथा अनुसन्धान १३
२.५.५ साहित्य यात्रा १४

तेस्रो परिच्छेद

उपन्यासको सैद्धान्तिक पक्षको अध्ययन

३.१ उपन्यासको सङ्क्षिप्त परिचय १६
३.२ उपन्यासको व्युत्पति १७
३.३ उपन्यासको परिभाषा १८
३.३.१ शब्दकोषहरूले दिएका परिभाषा १८
३.३.२ विभिन्न विदेशी तथा स्वदेशी विद्धवान्हरूका परिभाषा १९
३.४ उपन्यासको विधागत स्वरुप २१
३.५ नेपाली उपन्यासको विकासक्रम २२
३.५.१ प्राथमिक काल (वि.सं. १८२७ देखि १९४५ सम्म) २२
३.५.२ माध्यमिक काल वि.सं. १९५६ देखि १९९० सम्म २३
३.५.३ आधुनिक काल वि.स १९९१ देखि हालसम्म २५
३.५.३.१ आदर्शोन्मुख यथार्थवादी धारा २६
३.५.३.२ स्वच्छन्दतावादी धारा २७
३.५.३.३ सामाजिक यथार्थवादी धारा २८
३.५.३.४ आलोचनात्मक यथार्थवादी धारा २८
३.५.३.५ मनोविश्लेषणात्मक धारा २९
३.५.३.६ विसङ्गतिवादी वा अतियथार्थवादी धारा ३०
३.५.३.७ अस्तित्ववादी धारा ३१
३.५.३.९ नवचेतनामूलक/उत्तरआधुनिक धारा ३२
३.६ उपन्यासको प्रकारगत वर्गीकरण ३४
३.६.१ विषयवस्तुका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण ३४
३.६.२ उद्देश्य वा औपन्यासिक तत्वका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण ३६
३.६.३ शैलीका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण ३७
३.६.४ विचार वा प्रवृतिका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण ३८
३.६.५ आयाम वा आकारका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण ४२
३.७ उपन्यासका तत्त्वहरू ४३
३.७.१ कथानक ४३
३.७.२ चरित्र ४३

३.७.३ पर्यावरण ४४
३.७.३.१ देशकाल ४४
३.७.३.२ वातावरण ४४
३.७.४ उद्देश्य ४५
३.७.५ दृष्टिविन्दु ४५
३.७.५.१ बाह्य तथा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दु ४५
३.७.५.२ आन्तरिक तथा प्रथम पूरुष दृष्टिविन्दु ४६
३.७.६ भाषाशैलीय विन्यास ४६
३.८ उपन्याससँग अन्य साहित्यिक विधाको सम्बन्ध ४८
३.८.१ उपन्यास र कथा ४८
३.८.२ उपन्यास र आत्मकथा ४९
३.८.३ उपन्यास र निबन्ध ५०
३.८.४ उपन्यास र नाटक ५०
३.८.५ उपन्यास र महाकाव्य ५१
३.८.६ सारांश ५२

चौथो परिच्छेद

औपन्यासिक तत्त्वका आधारमा ''घर फर्क'' उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन

४.१ ''घर फर्क'' उपन्यासको विश्लेषण ५४
४.२ विषयप्रवेश ५५
४.२.१ कथानक/कथावस्तु ५५
४.२.२ पात्र तथा चरित्र चित्रण ८६
४.२.२.१ कालुमान ८७
४.२.२.२ शिलु ८८
४.२.२.३ तारागुरुमा (आमा) ९०
४.२.२.४ सपना ९१
४.२.२.५ उपन्यासका गौण पात्रहरु ९२
४.२.३ ''घर फर्क'' उपन्यासको उद्देश्य ९२
४.२.४ ''घर फर्क'' उपन्यासमा परिवेश ९५
४.२.५ 'घर फर्क' उपन्यासको भाषाशैली ९७
४.२.६ 'घर फर्क' उपन्यासमा दृष्टिविन्दु ९८
४.२.७ 'घर फर्क' उपन्यासको निष्कर्ष ९८

पाँचौ परिच्छेद
उपसंहार एवम् निष्कर्ष १००
सम्भावित शोध शीर्षकहरू
सन्दर्भग्रन्थ सूची

चिन्हको प्रयोग र सङ्क्षेपीकरण

चिन्ह	अर्थ
...	केही अंश छोडिएको
()	कोष्ठक चिन्ह
' '/" "	उद्धरण
/	र, वा
-	योजक चिन्ह
*	परिच्छेद समाप्त
!	विस्मयादिबोधक
:	विसर्ग
,	अल्पविराम
।	पूर्णविराम
?	प्रश्नवाचक चिन्ह

सङ्क्षिप्त रूप	पूर्ण रूप
स्व.	स्वर्गीय
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
एस्. एल्.सी.	स्कुल लिभइन साटिपिकेट
वि.सं.	विक्रम सम्वत्
डा.	डाक्टर
पृ.	पृष्ठ
संस्क.	संस्करण